

NUŽUDYMŲ BYLOS LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS VYRIAUSIOJO TRIBUNOLO TEISMO PRAKTIKOJE (XVIII A. ANTROJE PUSĖJE)

Adam Stankevič

Vilnius

1784 m., sprenddamas valstietės Marijonos Dailydienės (*Daylidziowa*) nužudymo bylą, Raseinių pilies teismas konstatavo valstybės įstatymuose neradęs byloje pritaikyti tinkamos teisinės normos. Įstatymai, teismo nuomone, už suplanuotą žmogžudystę kaltininkui nurodė skirti mirties bausmę, o už netyčinę reikalavo išteisinti. Nagrinėtas atvejis esą buvęs kitoks: Tilvikų kaimo (prie Jurbarko) gyventojas Andriejus Tatila (*Totyłło*) nusikaltimo įvykdyti neketino, tačiau tai padarė „apimtas pykčio (*w impecie złości*)“¹. Galiausiai teismas, remdamasis Trečiojo Lietuvos Statuto (toliau – TLS) 4 skyriaus 54 straipsniu (kuris nesant atitinkamos normos teisėjui leido remtis kitų krikščioniškų kraštų įstatymais ir savo sąžine) ir 1782 m. sausio 11 d. Nuolatinės Tarybos universalu (apie jį plačiau žr. toliau tekste) žudikui skyrė šešerių metų laisvės atėmimo bausmę atliekant ją Podolės Kamenece. Iš tikrųjų TLS (XI sk. 10, 22 ir 23 str.) buvo numatyta veika, kvalifikuota kaip nužudymas „ginčo metu (*w zwadzie*)“, už kurią turėjo būti skiriama mirties bausmė. Taigi pirmiau pateikto sprendimo turinį paveikė ne tiek teisės spragos (kurių iš tikrųjų būta nemažai), kiek kitokio pobūdžio veiksniai. XVIII a. antroje pusėje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) visuomenėje vyko intensyvūs pokyčiai, kurie neaplenkė ir teisės srities – tuo metu pradėtos įgyvendinti kai kurios Apšvietos filosofų idėjos². Šių filosofų darbuose daug

¹ Nelaimė įvyko 1783 m. gegužės 25 d., kai Veliuonos valstietis Juozapas Dailydė (*Daylida*) paskundė kunigui savo žentą Motiejų Tavinskį (*Tawiński*), kad šis muša savo žmoną ir nesilaiko pasninkų. Po mišių grįždamas su pakeleiviais (savo žmona Marijona Dailydiene ir sutuoktiniais Tatilomis – Andriejumi ir Kristina) į Tilvikų kaimą, užsuko į smulkę, kur visi išgėrė degtinės už šešis grašius ir gorčių (*garniec*) alaus. Grįžę namo ketino M. Tavinskį vežti pas kunigą pasikalbėti, tačiau vėliau tarpusavyje susikivirčio: iš pradžių susistumdė moterys, o vėliau, jas užstodami, J. Dailydė ir A. Tatila mušė vienas kito žmonas. Galiausiai per veidą mušama ir už plaukų tampoma M. Dailydienė netikėtai mirė – Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA). F. 285, ap. 1, b. 100, l. 53v–59 (Raseinių pilies teismo 1784 m. kovo 23 d. sprendimas).

² Apie Apšvietos filosofų idėjas ir jų raišką Abiejų Tautų Respublikoje daug rašyta. Žr. kai kuriuos tyrimus: *Lityński A.* Między realizmem a utopią. Rzecz o humanitarystach oświecenia // *Studia z historii państwa, prawa i idei, prace dedykowane profesorowi Janowi Malarczykowi / Red. Artur Korobowicz, Henryk Olszewski.* Lublin, 1997, s. 231–250; *Lityński A.* O nowej filozofii prawa karnego w Rzeczypospolitej czasów stanisławowskich uwag kilka //

dėmesio buvo skiriama baudžiamosios teisės reformai, postuluojamos naujoviškos nusikaltėlių perauklėjimo ir mirties bausmės panaikinimo idėjos. Žinome, jog kryptingiausiai humanitarų mokyklos idėjas bandyta įgyvendinti Ketverių metų seime (1788–1792 m.) rengiant baudžiamosios teisės kodeksą³, tačiau atskirų apraiškų galime matyti jau XVIII a. aštuntame dešimtmetyje: 1772 m. Abiejų Tautų Respublikoje (toliau – ATR) pasirodė programinio Čezarės Bekarijos veikalo „Apie nusikaltimus ir bausmes“ vertimas į lenkų kalbą⁴, 1773–1775 m. Seime bandyta apriboti mirties bausmės taikymo praktiką⁵, o 1776 m. buvo uždrausti kankinimai ir kerėjimo bylos⁶. Tačiau iki šiol atsakymo į klausimą, kaip Apšvietos humanitarų idėjos pasireiškė kasdieniame gyvenime, kartu ir teismo praktikoje⁷, neturime. Tokias apraiškas lengviausia apčiuopti tiriant būtent baudžiamosios teisės sritį, todėl šio straipsnio objektu buvo pasirinkta viena nusikaltimo rūšis – nusikaltimas asmens gyvybei, arba kitaip – nužudymų bylos, kurias XVIII a. antroje pusėje nagrinėjo svarbiausias LDK teismas – Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas (toliau – Tribunolas). Nusikaltimo rūšis buvo pasirinkta dėl paprastos priežasties – LDK įstatymai už tyčinę žmogžudystę beveik visada numatė skirti mirties bausmę, prieš kurią nuosekliai pasisakė Apšvietos filosofai. Taigi, ieškota atsakymų į klausimus – kokie veiksniai darė poveikį tokių bylų nagrinėjimo praktikai, kaip taikyti esami teisės aktai ir ar Tribunolo sprendimai

Diplomacija, polityka, prawo. Księga pamiątkowa ofiarowana profesorowi Henrykowi Kocjowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin / Red. Idzi Panic. Katowice, 2001, s. 243–252; *Affek M.* Związki polsko-włoskie w naukach prawnych (1764–1795). Z dziejów humanitaryzacji prawa karnego w Polsce. Warszawa, 1995; *Adamczyk T.* Problem kary w polskiej myśli humanitarnej XVIII wieku. Uwagi krytyczne // Z dziejów prawa. T. 5. 2004, s. 46–55; *Adamczyk T.* Kara pozbawienia wolności w myśli humanitarystów polskich // Z dziejów prawa. T. 7. 2005, s. 80–97.

³ *Zdrójkowski Z.* Nieznane litewskie prospekty karne Józefa Weyssenhoffa z 1792 r. (Nowoodnalezione materiały do dziejów kodyfikacji Stanisława Augusta) // *Czasopismo Prawno-Historyczne* (toliau – CPH). T. 10, z. 1. 1958, s. 91–123; *Lityński A.* Ustawy karne Sejmu czteroletniego // *Rozważania o państwie i prawie* / Red. A. Lityński. Katowice, 1993, s. 116–124; *Szafrński W.* Kodeks Stanisława Augusta. Poznań, 2007.

⁴ Lietuviškas vertimas: *Bekarija Č.* Apie nusikaltimus ir bausmes / Vertė Romualdas Burokas. Kaunas, 1935 (2 leid. – Vilnius, 1992). Apie patį veikalą žr. *Salmonowicz S.* Lektura Dei delitti e delle pene Cezarego Beccarii (1738–1794) w dwusetlecie zgonu autora dzieła // *Salmonowicz S.* Z wieku Oświecenia. Studia z dziejów prawa i polityki XVIII wieku. Toruń, 2001, s. 32–48.

⁵ *Michalski J.* Problem ius agratiandi i kary śmierci w Polsce w latach siedemdziesiątych XVIII w. // CPH. T. 10, z. 2. 1958, s. 175–196; *Lityński A.* Problem kary śmierci w Polsce 1764–1794. Z badań nad historią polskiej myśli prawniczej // CPH. T. 40, z. 2. 1988, s. 261–275.

⁶ *Raudeliūnas V.* Tortūros Lietuvos teismuose // *Socialistinė teisė*. Nr. 1. 1977, p. 44–50.

⁷ Kai kurie ATR vykę teismo procesai rodė, jog naujos idėjos greičiau pasireiškėdavo teismų praktikoje negu įstatymų leidyboje – *Lityński A.* U progu reform Sejmu Czteroletniego: polskie prawo karne materialne // *Studia z historii ustroju i prawa* / Red. A. Lityński. Poznań, 2002, s. 171.

atspindėjo visuomenėje vykstančius pokyčius⁸. Kadangi analizuojami nusikaltimų atvejai istoriografijoje plačiau nežinomi, buvo nutarta skirti pakankamai vietos bylų aplinkybėms pristatyti.

Tribunolas nužudymų bylas paprastai nagrinėjo kaip apeliacinis teismas, t. y. turime reikalą su bylininkų pateiktomis apeliacijomis dėl pilies arba (rečiau) žemės teismų sprendimų. Kaip pirmos instancijos teismas nužudymo bylas Tribunolas analizuojamu laikotarpiu nagrinėjo vos du kartus: kai 1766 m. už Vilniaus žydaitės nužudymą teisė Tribunolui asistuojančio kariuomenės dalinio kareivį Jurgį Kvetkovskį (apie tai žr. toliau tekste) ir 1775 m., kai Juozapo ir Elenos Dambrauskų liokajus Antanas Boguševičius peiliu mirtinai sužalojo kitą tarną – „dvaro“ arklidininką Motiejų Svirskį⁹. Kalbant apie tokio pobūdžio nusikaltimų masiškumą, tenka patvirtinti Domininko Burbos prieitą išvadą, kad LDK nužudomų asmenų skaičius yra santykinai nedidelis¹⁰. Tai buvo retas nusikaltimas, ypač kai auka tapdavo bajoras. Iš viso analizuojamu metu pavyko išskirti beveik tris dešimtis atvejų, kai Tribunole buvo teisiamas kaltu dėl nužudymo ar prisidėjusiu prie kito asmens mirties pripažintas asmuo / asmenys, iš jų trečdalis tenka paskutiniams trejiems Tribunolo darbo metams. Tai susiję su 1789 m. įstatymu, kuris teismui nurodė naudotis nauja – vadinamąja „ekstrakadencine“ šaukimų registravimo knyga. Į ją turėjo būti įrašomos bylos dėl pažeistos visuomenės

⁸ Straipsnyje analizuojami tik tie atvejai, kai byla buvo nagrinėjama iš esmės (t. y. teisiamasis dalyvavo teismo procese ir kartu egzistavo galimybė įvykdyti jam paskirtą bausmę), o atsakovas buvo kaltinamas tyčine žmogžudyste. Nutarta atsisakyti tirti tuos atvejus, kai auka tapdavo pats agresorius, taip pat pasipriešinęs sprendimo vykdymui ir valstybės įstatymų neginamas asmuo (infamisas), nes už tai nebuvo numatyta skirti mirties bausmę. Tirti žmogžudystę kaip reiškinį naudojantis vien Tribunolo archyvo medžiaga nepavyktų – daugeliu atvejų disponuojame tik pačių sprendimų tekstais (kai kurių jų formuliaras apskritai ne visas – be bylininkų ieškinių), kuriuose nusikaltimo aplinkybės ir pirmos instancijos teismo sprendimai minėti tik fragmentiškai ir ne visada aiškiai.

⁹ Atsitikimas įvyko 1775 m. kovo 2 d. 13 val. Vilniuje, kai M. Svirskis pabandė suimti A. Boguševičių, kuriam turėjo būti įvykdyta Elenos Dambrauskienės paskirta kelių dešimčių rykščių bausmė. Kaltinamasis teigė, jog nusikaltimo įrankį – mažą peiliuką, jis buvo įsigijęs ketindamas atpjauti „nereikalingus“, iš kišenės styrančius siulus. Tuo metu pripuolęs M. Svirskis su kitais tarnais sugriebė jį už krūtinės, o šis, „anksčiau to niekad neplanavęs“, durė į šoną. Praėjus ne daugiau kaip 30 valandų nelaimėlis „nustojo gyventi“. Tokia įvykių versija teismas nepatikėjo ir nutarė, jog nusikaltimas įvyko dėl frustracijos, susijusios su nerealizuotais lūkesčiais: kaltinamasis trejus metus buvo Dambrauskų liokajumi, vėliau iš tarnybos pasitraukė, po kurio laiko grįžo vedamas vilčių būti paaukštintas iki kambarinio tarno, atsakingo už drabužius (*na służbę pokojowo-szatną*), tačiau, Svirskiui į šią vietą rekomendavus kitą asmenį, A. Boguševičius pradėjo puoselėti keršto planus. Taip pat byloje minėti faktai, jog įsigijęs peilį kaltinamasis viešai jį galando akmeniu, o klausiantiems, kam tai daro, atsakydavo „kam nors prireiks“, taip pat sakė besitikįs kalėti pilies kalėjime, prašė jį lankyti – LVIA. F. SA, b. 679, l. 32 (1775 m. kovo 11 d. Tribunole atlikta 28 metų bajoro Antano Boguševičiaus apklausa); b. 2388, l. 157–160v (1775 m. kovo 14 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁰ *Burba D.* Bajorijos kriminaliniai nusikaltimai ir bausmės Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVIII a. Dakto disertacija. Kaunas, 2010, p. 58–63.

ramybės, asmenų užpuolimų namuose ir keliuose, kuriose buvo paduota apeliacija. Tokios bylos turėjo būti nagrinėjamos iš karto (net ir kitos bylos nagrinėjimo metu) Tribunolui, o tiksliau – jo sargybai perdavus kaltinamąjį¹¹.

TLS buvo skirta daug vietos nusikaltimui asmens gyvybei reglamentuoti. Jame buvo įtvirtinti teisingumo, legalumo, asmeninės atsakomybės ir kiti pažangias idėjas reprezentavę principai¹², išvardytos nusikaltimų lengvinančios ir sunkinančios aplinkybės, taip pat nustatyti būtinosios ginties ir netyčinės žmogžudystės kriterijai¹³. Tačiau apskritai teisinės normos buvo labai griežtos, nes už tyčinį nužudymą beveik visada buvo numatyta mirties bausmė. Išimčių buvo nedaug, pavyzdžiui, kai nužudytų psichiškai nesveikas asmuo, tėvai nužudytų savo vaiką, neprivilegiuoto asmens žudikas būtų bajoras, nepagautas nusikaltimo vietoje, nužudytasis būtų nesantuokinis vaikas ir pan.¹⁴ Mirties bausmė buvo numatyta ir tais atvejais, kai nužudymas pasitaikytų iškvietus į dvikovą ar susiginčijus¹⁵. Tačiau vėlesniais amžiais šios normos pradėtos taikyti selektyviai. 1726 m. konstitucija minėjo, jog teismai dažnai neskirdavo įstatymuose numatytų bausmių nusikaltėliams, be to, daugėjo atvejų, kai žudikai susitardavo su nužudytojo giminaičiais ir, sumokėję sutartą pinigų sumą, išvengdavo mirties bausmės nuosprendžio¹⁶. Ši konstitucija tokią praktiką, kaip prieštaraujančią „dvasiniams ir pasaulietiniams įstatymams“, griežtai pasmerkė, duodančiam kvitus už „apmokėtą galvą“ grasino žemutinio kalėjimo bausme. Tokiose bylose buvo panaikinta senatis, kaltinimą dėl nužudymo leista palaikyti bet kuriam asmeniui, o teismai buvo įpareigoti žmogžudžius gaudyti (net ir be atitinkamo sprendimo) ir teisti. Kitas tų pat metų įstatymas, pavadintas *Clementia et moderamen*, uždraudė teismams žmogžudžių gailėtis ir juos atleisti nuo mirties bausmės (kartu grasinant tokių sprendimų naikinimu)¹⁷. Praktikoje, žinoma, ir toliau pasitaikė atvejų, kai nužudytojo giminės žudikui išduodavo vadinamuosius kvi-

¹¹ Volumina Legum (toliau – VL). T. 9. Petersburg, 1889, p. 75, 96–97.

¹² Ключко Р. Н. Законодательная регламентация принципов уголовно-правового регулирования в нормах статута Великого княжества Литовского 1588 года // Miscellanea Historico-Iuridica. T. 11. 2012, p. 89–95.

¹³ Vansevičius S. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybės teisiniai institutai (pagal 1529, 1566 ir 1588 m. Lietuvos Statutus). Vilnius, 1981, p. 95–96.

¹⁴ Малиновский И. Учение о преступлении по Литовскому Статуту. Киев, 1894, с. 112–123; Доўнар Т. И. Развіццё асноўных інстытутаў грамадзянскага і крымінальнага права Беларусі ў XV–XVI стагоддзях. Мінск, 2000, с. 160–161.

¹⁵ TLS XI sk. 10 ir 14 str. – Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wilno, 1744, s. 326–327, 328–330.

¹⁶ VL. T. 6. Petersburg, 1860, p. 246–247.

¹⁷ Ibidem, p. 238.

tus. Jų pasitaikė ir XVIII a. antroje pusėje. 1769 m. Tribunole kvitą rodė Minsko arkliadininkaitis Kazimieras Vėževičius, kuris tų metų vasario 11 d. Minske, atvykęs į Oršos vėliavininko Jurgio Galimskio apsistojimo vietą dominikonų vienuolyne, jį provokavo dvikovai, o šiam nutarus pasišalinti, kardu sužeidė į pilvą ir dėl padarytos žaizdos J. Galimskis netrukus mirė¹⁸. Panašiai 1783 m. gruodžio 12 d. Tribunolo kaltintojas skundė brolius Kaladzežinskius (*Kołodzieżyńscy*), kurie, nužudžius jų tėvą, nesikreipė į teismą, o su žudiku sudarė taikos sutartį. Teisme apklausus Kazimierą Roguskį, Vincentą Bužinskį ir Joną Kaladzežinskį paaiškėjo, jog Povilas Kaladzežinskis buvo nužudytas Kauno pataurininkio Simono Kosakovskio nurodymu. S. Kosakovskis vėliau per savo įgaliotinę Zlobockį velionio sūnams pasiūlė 200 auksinų ir šie pinigus paėmė¹⁹.

Tačiau apskritai Tribunolo priimamus sprendimus nužudymų bylose iki pat XVIII a. devinto dešimtmečio pabaigos labiausiai veikė minėtas 1726 m. įstatymas, kuris faktiškai nustelbė bet kokias Apšvietos epochos humanistines tendencijas. Pavyzdžiui, 1776 m. gegužės 24 d. Lietuvos Brastos pilies teismo sprendimu Lenkijos kariuomenės dalinio „draugai“ Jonas Grabskis, Vincentas Baranovskis ir to paties dalinio sargybinis (*podcztowy*) Martynas Lencevičius buvo nuteisti mirties bausme už Pranciškaus Grodskio (*Grodzki*) nužudymą (šis buvo išvilktas iš smuklės ir jos kieme nužudytas). Tribunole kaltinamieji pripažino savo kaltę, tačiau teigė, jog, būdamas girtas, kivirčą „suduodamas ir sukruvindamas Lencevičių“ sukėlė pats Grodskis. Teismas, susipažinęs su tyrimo medžiaga, nutarė, jog nužudymas buvo suplanuotas, o ne ginantis, taip pat daug kartų pažymėjo nužudymo žiaurumą (*okrutność*). Tribunolas, pabrėžęs, jog remdamasis 1726 m. įstatymu negali jų pasigailėti (*miłosierdzia i moderaminu używać*), nurodė visus nukirsdinti ir egzekucijos data paskyrė rugpjūčio penktą dieną Gardine *in loco suplitii solito*²⁰. Tokie sprendimai buvo priimti beveik visais (išskyrus du, apie juos žr. toliau) atvejais.

TLS numatė paprastas ir kvalifikuotas mirties bausmes – rankos nukirtimą, keivirčiavimą, sudeginimą ant laužo, sodinimą ant kuolo, kūno plėšimą žnyplėmis²¹.

¹⁸ LVIA. F. SA, b. 143, l. 208–213v. Tribunolas patvirtino žemesniojo teismo skirtą mirties bausmę ir kartu nurodė budeliui egzekucijos metu (kuri turėjo būti įvykdyta tų pat metų kovo 6 d. Naugarduke „įprastoje vietoje“) sulaužyti nusikaltimo įrankį – kardą (*szablę*), *ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, b. 706, l. 9v–10. 1783 m. gruodžio 22 d. Tribunolo sprendimu dviem teisėjams nurodyta atlikti šios bylos tyrimą – *ibidem*, b. 169, l. 526–530.

²⁰ *Ibidem*, b. 836, l. 53v–57 (1776 m. rugpjūčio 3 d. Tribunolo sprendimas). Iš Mykolo Zaleskio dienoraščio žinome, jog dviems iš jų mirties bausmė buvo įvykdyta, o trečiajam (deja, nežinoma kuriam) pavyko pasprukti, cit. pagal *Zakrzewski A. B. Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo – ustrój – społeczeństwo*. Warszawa, 2013, s. 252.

²¹ *Raudeliūnas V.* Mirties bausmė senovės Lietuvoje // *Pozicija*. Nr. 2. 1997, p. 9.

Tačiau jame įtvirtintas principas, reikalavęs suteikti nusikaltėliui skausmą²², XVIII a. antroje pusėje Tribunolo praktikoje nepasireiškė. Net ir tais atvejais, už kuriuos TLS numatė kvalifikuotą mirties bausmę (šiuo atveju – ketvirčiavimą), Tribunolas skirdavo paprastą nukirsdinimą, o ketvirčiuoti nurodydavo jau po mirties. Tiesa, greičiausiai tai nebuvo susiję su švietėjų skelbiamomis idėjomis, bet su pačios visuomenės pasaulėžiūra ir konkrečiai požiūriu į žmogaus gyvybę²³. Toks veiksmas turėjo veikiau atgrasomąją funkciją – į keturias dalis padalytas kūnas turėjo būti iškabinamas ant polių ir įspėti potencialius nusikaltėlius. Vienintelį atvejį, kai nuteistajam turėjo būti suteikta kančia prieš mirtį, randame 1790 m. Tribunolo nuosprendyje ir jis yra susijęs su konversija į katalikybę. 1784 m. gruodžio 23 d. sprendimu Vilniaus pilies teismas mirties bausme buvo nuteisęs Nesvyžiaus žydus Aaroną Zuzmanavičių (*Zuzmanowicz*), jo žentą Jankelį Dovydavičių (*Dawidowicz*), Ovsėjų Mejeravičių (*Mejerowicz*) ir Ovsėjų Dovydavičių (*Dawidowicz*), pripažinęs juos kaltais dėl Magdalenos Kvetkovskos (*Kwiatkowska*) nužudymo. Ši buvo Aarono ir Rachėlės Zuzmanavičių duktė, 1782 m. priėmusi katalikų tikybą. Kaltintojai teigė, jog žydai pabandė merginą atversti į senąją tikėjimą, o nepavykus nutarė ją nužudyti: išvilioję iš miesto į netoliese buvusią Ovsėjaus Mejeravičiaus nuomotą smuklę (pavadinimu *Łania*), Hendėlis (proceso Tribunole metu jau buvo miręs) užmetęs jai ant kaklo skarą ir, padedamas Ovsėjaus Dovydavičiaus, merginą pasmaugė. Teismas konstatavo, kad nužudymas buvo suplanuotas ir aprobuotas dvasinės žydų vyresnybės²⁴, o prieš nužudymą esą buvo nurodyta kapinėse iškasti duobę, nepranešant apie tai brolijai. Tribunolas nutarė, jog tiek žudikams, tiek jų talkininkams turi būti skirta mirties bausmė. Tačiau bausmė turinti būti griežtesnė, nes žydai sąmoningai padarė nusikaltimą, nukreiptą prieš katalikų tikėjimą (*wzgardę wiary katolickiej*). Todėl merginą smaigusiam Ovsėjui Dovydavičiui gyvam turėjo būti nukirsta dešinė ranka, paskui galva, galop kūnas turėjo būti ketvirčiuotas ir jo dalys iškabinintos „ant polių prie vieškelio“. A. Zuzmanavičius ir O. Mejeravičius turėjo būti iš pradžių nukirsdinti, o vėliau jų kūnai ketvirčiuoti ir „siekiant [kitus – A. S.] sulaikyti nuo panašaus nusikaltimo“ – iškabinti ant polių²⁵.

Įvykdžius mirties bausmę, tokia pačia intencija – „kad nebūtų daromi tokie dvasiniais ir pasaulietiniais įstatymais uždrausti, visuomenės pasibjaurėjimą ke-

²² Vansevičius S. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybės teisiniai institutai, p. 106.

²³ Janulaitis A. Vyriausiasis Lietuvos Tribunolas XVI–XVIII amž.: jo atsiradimas, veikimas ir reikšmė Lietuvos gyvenime. Kaunas, 1927, p. 99.

²⁴ Byloje minėtas Aarono Zuzmanavičiaus žentas Jankelis Dovydavičius, „kuris užsiėmė žydų raštais, arba, tiksliau, priklausė jų dvasininkijai“ ir išreiškė pritarimą nusikaltimui, nuo teismo persekiojimo greičiausiai buvo pasislėpęs.

²⁵ LVIA. F. SA, b. 182, l. 338–356v (1790 m. liepos 24 d. Tribunolo sprendimas).

liantys nusikaltimai” – turėjo būti ketvirčiuojami ir kiti asmenys: Motiejų Svirskį nudūręs Antanas Boguševičius (buvo nurodyta kūno dalis iškabinti ant polių prie didesnių viešelių Vilniaus miesto ribose, ne toliau kaip pusė mylios nuo jo atstumu)²⁶, Varšuvos miestiečio Danieliaus Hero (*Herr*) žudiku pripažintas žydas Irša Fraimavičius (*Frojmowicz*)²⁷, Elijo Niškovskio žudikais paskelbti Elijas Kunickis ir Ignotas Zelenkevičius (*Zielenkiewicz*)²⁸, mažamečių mergaičių iš Virbalio žudiku pripažintas žydas Lozorius Zelmanavičius (*Zelmanowicz*)²⁹ ir kiti. Iš tikrųjų ne visais minėtais atvejais įstatymai numatė ketvirčiavimą, o toks sprendimas, galima spėti, galėjo priklausyti nuo konkrečios teismo sudėties ir buvo susijęs su minėta atgrasymo nuo nusikalstamos veikos funkcija. Tiesa, kartais galime aptikti bandymų nusikaltimus pasverti, įvesti tam tikrą padarytos veikos gradaciją. Vienas tokių retų aiškinimų pasitaikė sprendžiant apeliaciją dėl Breslaujos pilies teismo 1786 m. balandžio 11 d. sprendimo, kai Antanas Domanskis (*Domański*) ir Petras Tepleris (*Tepler*) buvo teisiami už trigubą žmogžudystę: bankininko Jochelio Abramavičiaus, vežiko Borucho Maušovičiaus (*Mowszowicz*) ir tarno „kataliko“ Simono Valkaviskio (*Wołkowyski*), įvykdytą 1785 m. kovo 9 d. prie Salako miestelio. Nagrinėjant bylą paaiškėjo, kad į nusikaltėlių būrį susivieniję A. Domanskis, P. Tepleris ir Mykolas Kendzierskis (pastarasis procese nedalyvavo, jam buvo pavykę pabėgti) vertėsi nusikalstama veikla – vogė ir plėšė. Nutarė apiplėšti pirmiau išvardytus asmenis, juos ilgesnį laiką sekė, o galiausiai, šiems apsistojus apleistoje smuklėje prie Salako – užpuolė, surišo ir „įvairiais būdais kankindami“, visus pasmaugė, o pinigus, prekes ir vežimus pasidalijo. Žemėsnyšis teismas mirties bausmę (ketvirčiuojant gyvą) buvo skyręs tik A. Domanskiui, o P. Tepleriui – kalėjimą iki gyvos galvos, bausmę atliekant Podolės Kamenece. Pastarasis asmuo ir Tribunole, siekdamas sulaukti mažesnės bausmės,

²⁶ Ibidem, b. 2388, l. 157–160v.

²⁷ Tribunolas patvirtino Lietuvos Brastos pilies teismo 1789 m. balandžio 27 d. sprendimą. Žydas buvo susijęs su miestiečiu verslo santykiais – padėdavo jam supirkinėti jaučius. 1788 m. sausio 6 d. D. Heras atvyko į Visokajės (*Wysokie Liteuskie, Високая*) miestelį, kur kaip įprasta apsistojo pas I. Fraimavičių. Žydas teigė, jog miestietis nuskendo Bugo upėje, tačiau žemėsnyšis teismas nutarė, kad pirklių žydas nužudė (pasmaugė) suviliotas šio turėtų pinigų (kelių šimtų raudonųjų auksinų) – ibidem, b. 182, l. 514–535v (1790 m. rugsėjo 14 d. Tribunolo sprendimas).

²⁸ Ibidem, b. 175, l. 738–740 (1787 m. vasario 12 d. Tribunolo sprendimas). Tokią pat bausmę 1785 m. rugsėjo 23 d. sprendimu buvo skyręs Vilniaus pilies teismas. Nustatyta, jog kaltinamieji pasmaugė naktį pas juos praleidusį Eliją Niškovskį (*Niskowski*), o vėliau jo kūną slėpė bravore. Galiausiai, pasiskolinę kaimyno arklių, „pasitelkę pretekstą išgabenti ir išparduoti degtinę“, vežė kūną ketindami jį paskandinti upėje, tačiau buvo priversti palikti gatvėje, vedančioje į Lukiškių aikštę. Mirties bausmės nuosprendis turėjo būti įvykdytas vasario 16 d. Vilniuje Vilniaus magistrato lėšomis „kaipo turinčio fundaciją budelio išlaikymui“.

²⁹ Ibidem, b. 2366, l. 3–7 (1790 m. balandžio 7 d. Tribunolo sprendimas).

įrodinėjo buvęs tarnas, priverstas nusikalsti dėl priesaikos, kurią atliko priešais dviem kulkomis užtaisyta ginklą³⁰. Tačiau paaiškėjo, jog analogišką priesaiką *przed muszkietem* davė ir A. Domanskis bei M. Kendzierskis (*przysięgę na pomoc złoczyństwa i dochowanie sekretu dokonali*), todėl nutarta, kad P. Tepleris buvęs ne tarnas, o bendrininkas. Teismas samprotavo, jog, sekdamas paskui pirklį per tiek miestų tiek mylių, jis galėjo „lengvai“ pasprukti ir atsivesti pagalbą sau ir aukoms. Tačiau vis dėlto teismas padarė vieną išlygą. Iš Kendzierskio ir Domanskio apklausų aiškėjo, jog šie darė nusikaltimus nuo pat jaunystės, o Tepleris, iki pateko į gaują, „niekada nebuvo toks blogas, niekada nevogė ir nežudė“. Dėl to tų pat metų rugpjūčio 29 d. Gardino turguje Tepleris turėjo būti tik nukirsdintas, o „nuo mažumės piktadarybėmis besivertęs“ Domanskis po nukirsdinimo ketvirčiuojamas, o jo kūno dalys iškabintos ant polių prie didesnių vieškelį³¹.

Faktiškai beveik visais atvejais turime reikalą su vieninteliu mirties bausmės įvykdymo būdu – nukirsdinimu. Žinome tik vieną išimtį, kai Tribunolas patvirtino Mstislavlio pilies teismo 1765 m. rugpjūčio 27 d. sprendimu skirtą mirties nuosprendį Mstislavlio tiltininkui Jonui Žukovskiui (*Żukowski*), kuris buvo pripažintas kaltu dėl Mstislavlio rotmistro Mykolo Požariskio (*Pożaryski*) nužudymo³². 1766 m. kovo 5 d. „viešoje Mstislavlio miesto vietoje“ M. Požariskį turėjo sušaudyti vietos seniūno įgulos kariai. Greičiausiai tokią bausmės formą buvo paskyręs žemesnysis teismas, o Tribunolas ją tik patvirtino. Tokios mirties bausmės įgyvendimo formos įstatymai nenumatė, lemiantys čia galėjo būti organizaciniai veiksniai (beje, jau reiškęsi šiame procese³³), arba besiformuojanti praktika

³⁰ TLS (XI sk. 1 str.) (Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego, s. 317–318) skelbė, jog tarnai nėra laikomi nusikaltimo bendrininkais.

³¹ Teismas nurodė tyrimo medžiagą išsaugoti iki kol bus sugautas M. Kendzierskis – LVIA. F. SA, b. 861, l. 83v–88; b. 1826, l. 28v, 27v, 27 (1786 m. rugpjūčio 26 d. Tribunolo sprendimas). Kaltintojams davus teismo paskirtas priesaikas paaiškėjo, jog Gardine dėl magistrato apsileidimo tuo metu nebuvo budelio, dėl to egzekucijos terminas buvo nukeltas į rugsėjo 1 d., o kalinius magistratui nurodyta maitinti savo lėšomis, ibidem, b. 1826, l. 28v, 27v, 27 (čia ir toliau remiantis sprendimais, įrašytais prie ieškinių vadinamosiose registrų knygose, nurodoma tokia lapų seka, kokia sprendimas ir buvo surašytas. Kadangi laisvos vietos prie ieškinio būdavo nedaug, dažnai sprendimų tekstas rašytas ir kituose lapuose – tiek buvusiuose prieš jį, tiek po jo).

³² Ibidem, b. 138, l. 297–304v (1766 m. sausio 25 d. Tribunolo sprendimas). Nužudymas buvo susijęs su ginčijamoje žemėje pasėtų rugių nupjovimu. Nustatyta, jog J. Žukovskis 1762 m. iš liepos 25 į 26 d. atsivedė į savo dvarą kareivius, juos girdė. Vėliau suvarė valstiečius nuimti derliaus, o pats surengė pasalą M. Požariskui. Pastarąjį pašovęs į nugarą, leisgvyį dar vežė vežimu apdėtą šakaliais, o šiam mirus kūną buvo užkasęs savo klojime iškastoje duobėje.

³³ Atėjus apeliacijos nagrinėjimo Tribunole laikui paaiškėjo, jog nuteistasis tuo metu buvo Mstislavlio pilies kalėjime. Į J. Žukovskio žmonos prašymą jį atgabenti į teismą nužudytojo našlė atsakė, jog už kalinį per keturias savaites niekas nelaidavo, o pareigūnai tokių asmenų vežioti jokių įstatymu nėra įpareigoti. Tribunolas tokiai pozicijai pritarė ir bylą nagrinėjo nuteistajam nedalyvaujant, ibidem, b. 138, l. 298–298v.

bajorams (galbūt tik esamiems arba buvusiems karininkams) skirti garbingesnėmis laikytas bausmės formos³⁴.

Taigi, iki pat XVIII a. devinto dešimtmečio pabaigos Tribunolas žmogžudžius, nors jų kaltė buvo visiškai įrodyta, nuo mirties bausmės atleido vos keletą sykių (beje, abiem atvejais aukos buvo moterys). Pirmasis toks atvejis buvo 1766 m., kai už psichiškai nesveikos (*zrządzenia boskiego weryacyją pomieszana*) žydaitės Rachėlės Ovsėjutės (*Owsiejówna*) nužudymą buvo teisiamas Tribunolui asistuojančio kariuomenės dalinio kareivis Jurgis Kvetkovskis³⁵. Tų metų rugpjūčio 29 d., naktį iš penktadienio į šeštadienį, kaltinamasis, būdamas girtas, atėjo prie Leibos Dovydavičiaus namų Vilniuje, beldėsi į duris reikalaudamas degtinės ir alaus, kardu kapojo duris, sienas ir langus. Išgirdusi triukšmą pasirodė minėtoji žydaitė. Pasikvietęs ją artyn, kareivis išsivedė už miesto ir bandė išprievartauti. To padaryti nepavykus, moterį žiauriai nužudė: Tribunolo kaltintojas Konstantinas Šulcas minėjo sukapotą galvą, dūrius veide ir kūne, suplėšytus drabužius. Kaltinamąjį padėjo nustatyti prie kūno likusi nuskilusi kardo dalis (*półkrzyża od szabli*) ir pasklidusi žinia apie sukruvintą J. Kvetkovskio kardą. Ovsėjus Zelmanavičius pasakojo, jog prispaustas įrodymų kareivis savo kaltę pripažino, tačiau vėliau, paskyrus jam advokatus (Pranciškų Sankovskį ir Adomą Kozakovskį), parodymus pakeitė. Proceso metu vyras gynėsi nežinojęs, kad moteris buvo susirgusi (kaip paaiškėjo, prieš dvejus metus), teigė kartu su savimi nekvietęs, o kai moteris jį vijosi – nužudė, palaikęs dvasia (*przyjął za upiora*). Žudiko gynėjai labiausiai pabrėžė žydaitės silpnaprotystės veiksnį, minėjo neadekvataus elgesio mieste faktus (žmonių drabstymą purvu ir kt.). Teismas kaltinamajam skyrė išteisinamąją priesaiką, nužudymą kvalifikavęs kaip netyčinį, tačiau už valkiojimąsi naktimis, girtuokliavimą ir padarytą veiką skyrė gana griežtą bausmę – penkis šimtus rykščių prie gėdos stulpo (*u przegierza*). Faktiškai duomenų apie kareivio kaltę pakako, tačiau jam tiesiog buvo išgelbėta gyvybė. Pripažinus J. Kvetkovskį kalto būtų tekę jam skirti vienintelę įstatymuose numatytą bausmę – mirties, bet nuo šios jį greičiausiai išgelbėjo žemas nužudytosios statusas – auka buvusi ne tik žydaitė, bet dar ir psichiškai nesveika.

³⁴ 1761 m. mirties bausmė sušaudant buvo įvykdyta Tribunolo teisėjui Mykolui Valadkavičiui – *Рубинштейн С. Ф. Казнь Володковича. Эпизод из истории Главного Литовского Трибунала – по печатным и архивным источникам. Вильна, 1903*. Egzistavus tokią praktiką patvirtina ir kitas pavyzdys. Pirmiau minėtam Kazimierui Vėževičiui Minsko žemės teismas taip pat buvo skyręs sušaudymą, tačiau Tribunolas egzekuciją pakeitė nukirsdinimu, pasirėmęs įstatymų raide – *z wyraźności prawa statutowego taką karę męzobójcom wyznaczającego*, *ibidem*, b. 143, l. 208–213v. Nuteistasis greičiausiai buvo karininkas, tai patvirtintų jo pasakyti žodžiai kviečiant J. Galimskį į dvikovą: *ty oficer i ja oficer, będą miał cię za szelmę jeżeli mi nie uczynisz satysfakcyi czy na pistolety czy na szable*, *ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, b. 517, l. 177–178 (1766 m. rugsėjo 6 d. sprendimas, įpareigojantis atlikti bylos tyrimą); b. 1136, l. 22v (Tribunolo 1766 m. rugsėjo 24 d. galutinis bylos sprendimas).

Antrasis pavyzdys yra kitokio pobūdžio – kaltinamasis buvo pripažintas kaltu dėl nužudymo, tačiau, atsižvelgiant į kai kurias aplinkybes, jam pasiūlyta skirti alternatyvią įstatymuose numatytai bausmę. 1776 m. Tribunolas sprendė apeliaciją dėl 1772 m. birželio 14 d. Valkavisko žemės teismo sprendimo, kuris Stanislovą Gzovskį už Sofijos Scipionaitės nužudymą nuteisė mirties bausme. Šiuo atveju lemiamas vaidmuo skiriant kaltinamajam bausmę teko tų metų Tribunolo maršalkai Mikalojui Taduui Lopacinskiui. Jis, kalbėdamas uždarame rate, pripažino, jog S. Gzovskis neabejotinai nusikalto – pasislėpęs pasaloje laukė savo priešininko Kalenkevičiaus, kurį, važiuojantį vežimu kartu su vaiku, žmona ir jos seserimi, užpuolė. S. Gzovskis teisinosi, esą nelaimė įvyko *ex mutuo conflictu*, o „lavonas atsirado ne po jo šūvio“, tačiau jo kaltė Tribunolo teisėjams abejonių nesukėlė. Kaip teigė Tribunolo maršalka, S. Gzovskis ruošėsi „kovai ir šaudymui“, iš namų išlėkė apsiginklavęs, savo priešininko laukė pasaloje. Taip pat S. Gzovskis negalįs įrodyti, jog pats buvo užpultas, „nes kas pasaulyje nori ir ieško kovos su ginkluotuoju, važiuodamas su savo žmona, vaikeliu ir jauna panele, nelydimas nė vieno raito žmogaus ir be pasiruošimo kovai?“ Todėl, pasikėsinęs į svetimą gyvybę, jis nusipelnė prarasti savąją, o kadangi buvo nužudyta jauna mergina, S. Gzovskis pagrįstai buvo nuteistas mirties bausme. Tačiau šiuo konkrečiu atveju M. T. Lopacinskis pasiūlė ieškoti tarpinio varianto tarp Statuto, kuris esą teisėjui pataria būti veikiau gailėstingam nei griežtam, ir 1726 m. konstitucijos, kuri būti atlaidžiam uždraudė³⁶. Maršalkos argumentas, kodėl Gzovskiui neturėtų būti skirta mirties bausmė, buvo toks – jis buvo priverstas galutinio sprendimo laukti beveik ketverius metus ir visus juos kalėjime, iš jų didžiąją dalį – surakintas grandinėmis³⁷. M. T. Lopacinskis tokią kalinio būklę prilygino mirties nuosprendžiui. Bylos svarstymas esą nusikėlė ne dėl kalinio pastangų vilkinti bylą, bet „dėl teismo kaltės, dėl mūsų tėvų nuodėmės“. Maršalka pažy-

³⁶ Ibidem. F. 1135, ap. 14, b. 145, l. 16v–17v (*aczkolwiek między litością, do której Statut sędziemu ukazuje drogę, zalecając aby był skłonniejszym do miłosierdzia niż do surowości, a między ostrością prawa korekturowego, które clementiam et moderamen skasował śródtkować jest nader trudno, tak jakoby aby litość nad miarę, ani surowość nad występki wygórować nie mogła, atoli co do terażniejszej sprawy ja w małym okręgu pojęcia mego tak znajduję, iż nam iście pośredniczą jakąś drogą pro hoc casu jest najprzywoitsze*).

³⁷ Iš tikrųjų, jau netrukus po Valkavisko žemės teismo sprendimo Stanislovas Gzovskis buvo perduotas kalinti Tribunolo teismą saugančiam kariuomenės daliniui (vad. Tribunolo Vėliavai) sukaustytas grandinėmis (*w kajdanach i okowach*). Ilgainiui nuo jų kaliniui ant kūno buvo atsiradę žaizdų, o kai 1774 m. kovo 17 d. S. Gzovskis pateikė prašymą „atlaisvinti pančius (*zwolnienia więzów*)“, teismas pažadėjo jį apsvarstyti pradėjęs spręsti bylą. Po pusmečio, 1774 m. spalio 8 d., Tribunolas leido teismo kaltintojui, prieš tai įsitikinus, kad žaizdų atsirado dėl grandinių, jas uždėti „ant nesužeistos vietos“. Galiausiai 1776 m. sausio 18 d. pranešus, jog kalinys labai nusilpo, grandinės leista nuimti, tačiau palikta teisė, šiam pasitaisius, ieškovams prašyti priemonių, apsaugančių nuo pabėgimo, ibidem, f. SA, b. 676, l. 5; b. 677, l. 57; b. 682, l. 27v; b. 836, l. 17–29v.

mėjo teismo veiklos tęstinumą – Tribunolas yra viena, nepertraukiamai veikianti institucija, kiekvienais metais keičiasi tik teisėjai (*Trybunał jest to sąd jeden zawsze w ciągu swoim, osoby się tylko sądzące co rok odmieniają*). Būtent teisėjai prisidėjo prie to, kad kaltininkui užsitęsė kalinimas grandinėse, už tai šie atsakys prieš Dievą. „Tačiau mes, būdami mūsų pirmtakų įpėdiniai, lyg ir turime už jų poelgi atsakyti, kad delsė vykdyti teisingumą nukentėjusiam ir priartinti bausmę nusikaltusiam.“ Maršalka tikino esąs visiškai nešališkas ir pasiūlė pakeisti mirties bausmę į pusę metų žemutiniame kalėjime „sekant dieviškojo teisingumo, kuriuo tikime, pavyzdžiu, jog kuris iš mūsų žemėje patirs (atbus) daugiau skastyklos, tas baisiajame teisme sulauks mažesnės bausmės“. Būtent tokį sprendimą Tribunolas ir priėmė³⁸, nors LDK įstatymai atleisti žudiką nuo mirties bausmės aiškiai draudė ir alternatyvios bausmės nenumatė. Apeliavimas į dieviškąjį teisingumą ir Paskutinį teismą neturėjo nieko bendra su švietėjų idėjomis, o ir pats Lopacinskis buvo kitos, baroko, epochos žmogus³⁹.

Naujoviškos, su humanistine pasaulėžiūra susijusios tendencijos iš esmės pasireiškė tik XVIII a. paskutiniame dešimtmetyje, kai, matyt, atliepiančias visuomenės požiūrio į baudžiamosios teisės sritį permainas, vietoj mirties bausmės vis dažniau pradėtos skirti kitos bausmės, nors įstatymais jos ir nebuvo įtvirtintos. Atskirais atvejais galime pastebėti teismo bandymus atsižvelgti į įvairias nusikaltimų padarymo aplinkybes. Štai 1790 m., nagrinėdamas Motiejaus Korozos nužudymo aplinkybes, Tribunolas nutarė, jog nusikaltimą padaręs Liudvikas Steckevičius veikė vedamas emocijų (*z pierwszego impetu passyi*), bet neturėdamas išankstinio tikslo nužudyti. Buvo konstatuota, jog prieš nužudymą tarp asmenų kildavo „vaidai, rietenos ir plėšimai, netgi abiejų pusių rengiami puolimai“. Nusikaltimo dieną L. Steckevičius esą buvo susinervinęs dėl to, kad, bandydamas areštuoti ginčijamoje pievoje besiganiusius gyvulius, buvo savo kaimyno iš jos išvytas. Tribunolas samprotavo, kad ne kiekvienas sugeba suvaldyti savo emocijas, numalšinti ūmumą, smarkumą. Nors esą tai ir neatleidžia nuo bausmės, „griežtos mirties bausmės“ (kurią jam 1788 m. kovo 18 d. sprendimu buvo skyręs Gardino pilies teismas) nenusipelno⁴⁰. Tačiau, saugantis

³⁸ Ibidem, b. 836, l. 17–29v (1776 m. birželio 6 d. Tribunolo sprendimas). S. Gzovskį buvo leista paleisti iš kalėjimo už jį laidavus, o pusės metų žemutiniame kalėjime Vilniuje bausmę jis turėjo pradėti atlikti 1776 m. rugpjūčio 1 d.

³⁹ Tiesa, reikia pažymėti, jog Abiejų Tautų Respublikoje Apšvieta, palyginti su Europa, pasireiškė gana paradoksaliai – „kaip tradicines krikščioniškas vertybes palaikanti epocha“, *Mačiu-lytė K.* Religinė ir pilietinė tapatybė LDK Apšvietos pamoksluose // Literatūra. Nr. 48 (7). 2006, p. 117.

⁴⁰ LVIA. F. SA, b. 2368, l. 2v, 2, 3v–5 (1790 m. birželio 11 d. Tribunolo sprendimas: *a przez to jak zatrzymanie pierwszego impetu częstokroć nie od każdego zawisa mocy, tak również nieuhamowanie wygurowanej pasji od powinnej za występki nie wymawia kary, jednak między rozmyślnym*

nuo „besaikio įnirtingumo“ ir panašių dėl „nežaboto užsidegimo“ padarytų nusikaltimų ir siekiant skirti „tinkamą“ bausmę už nusikaltimą – paskyrė jam kalėjimo iki gyvos galvos bausmę, nurodant ją atlikti Podolės Kamenecė. Panašiai 1792 m. Tribunolas nutarė, jog Zaluckių dvaro vietininko Vilhelmo Jakoletto nužudymas įvyko spontaniškai, nesuplanuotai (*nierozmyślnie i z pierwiastkowego zapatu dopełnione*), kai malūnininkas Jankus Semenavičius (*Janko Siemienowicz*) iš Valasauščiznos kaimo užtiko jį su savo žmona Regina. Teismo nuomone, „už neplanuotą nusikaltimą mirties bausmė neturi būti skiriama“, todėl 1791 m. birželio 8 d. Naugarduko pilies teismo sprendimas buvo pakeistas nurodant kaltinamąjį įkalinti iki gyvos galvos⁴¹. Abiem šiais atvejais teismas atkreipė dėmesį į tai, kad žmogžudystė nebuvo suplanuota, ir impulsyvumą⁴², nors TLS ir tokiais atvejais numatė skirti mirties bausmę. Vienintelis skirtumas tas, jog mirties bausmė neturėjo būti kvalifikuota. Šitą išvadą patvirtina ir žemesniųjų teismų, kurie, laikydamiesi TLS, buvo paskyrę mirties bausmę, sprendimai.

Kitos bylos sprendimas apskritai buvo unikalus. 1791 m. kovo 1 d. sprendimu Raseinių pilies teismas Krakių ekonomijoje Digraičių kaime gyvenusius valstiečius Joną ir Simoną Gaučius (*Gaucz, Gawcz*) bei Adomą Rensį (*Ręsis, Rensio*) nuteisė mirties bausme už Ariogalos pirklio Borucho Abramavičiaus ir jo mažamečio sūnaus Abraomo Boruchavičiaus nužudymą⁴³. Tačiau Tribunolas žemes-

*i z wczesnej determinacji dopełnionym kryminalem, a między z gwałtownej porywczosci pocho-
dzącym kładąc różnicę popełnione zabójstwo srogiej kary śmierci ściągac się nie zdaje).*

⁴¹ Ibidem, b. 2366, l. 22–23, 20v–21v, 19v (1792 m. sausio 10 d. Tribunolo sprendimas). Kitam šioje byloje žemesniojo teismo mirties bausme nuteistam, Semionui Drozdziui (talkinginkavo nužudant), Tribunolas skyrė aštuonerių metų kalėjimo Vilniaus rotušėje bausmę, kartu dar nurododamas jam taikyti kūno bausmes – 300 rykščių prieš įkalinant ir tiek pat prieš išleidžiant į laisvę, ibidem.

⁴² Impulsyvumo nulemta mirtis minėta ir kitoje byloje, tiesa, joje 1781 m. gruodžio 12 d. sprendimu Ašmenos pilies teismas už Jono Radzevičiaus (*Rodziejewicz*) nužudymą Rečicos taurininkui Aloyzui Barisevičiui (*Borysewicz*) tebuvo skyręs dvylikos savaitių žemutiniam kalėjime bausmę, o ieškovai (nužudytojo našlė Anastasija ir jos sūnūs Matas ir Ignas Radzevičiai) prašė griežtesnės bausmės, ibidem, b. 2368, l. 12v, 20v–22v. 1779 m. spalio pabaigoje viešnagės Žolendzių namuose Ūglėnų palivarke metu kilo ginčas, kai velionis Radzevičius nepadoriai atsiliepė apie Barisevičiaus motiną. Šis smogė Radzevičiui į veidą, o Radzevičius griūdamas susižeidė ir po trijų dienų mirė. Tribunolas nutarė, jog Radzevičius mirė ne sava mirtimi (*nie naturalnie, lecz przypadkowie życie zakończył*), tačiau prie jos prisidėjęs Barisevičius neturėjo tikso nužudyti, jo poelgis buvo nulemtas impulsyvumo (*porywczosci*). Vis dėlto už poelgį, teismo manymu, jis negalįs likti nenubaustas, todėl kaltinamajam paliko žemesniojo teismo skirtą žemutinio kalėjimo bausmę. Tiesa, Barisevičius visgi bausmės išvengė, nes Matas Radzevičius teismo skirtos apkaltinamosios priesaikos nustatytu metu neatliko, ibidem, b. 2366, l. 8v–9 (1790 m. gruodžio 3 d. Tribunolo sprendimas).

⁴³ Nutarė apiplėšti minėtą žydą, 1790 m. spalio 21 d. Jonas Gaučas ir Adomas Rensis jo tykojo pasislėpę už pavienių medžių griovyje tarp Rezių kaimo ir Dovydiškių palivarko beveik visą dieną. Galiausiai apie atvykstančią auką juos informavo žirgu atjojęs bendrininkas, tuo metu sargybą dvare ėjęs Simonas Gaučas. Šis vėliau pasakojo, jog pasišalindamas girdėjo žudomų

niojo teismo sprendimą panaikino. Pirmiausia Tribunolas konstatavo, kad Jonas Gaučas ir Adomas Rensis yra nepilnamečiai (*młodość w nich wieku pokazuje się*), o ši aplinkybė neleidžia skirti jiems mirties bausmės⁴⁴. Taip pat nutarta, jog Simonas Gaučas nebuvo nusikaltimo vykdytojas (*sprawcą*), tik padėjo jį nusišlepti. Dėl to esą pirmieji nusipelnė griežtesnės, o Simonas Gaučas – „mažesnės“ bausmės. Toliau, pažymėjęs, kad kol „tokių bylų kategorijai šalies valdžia (*rząd krajowy*) sugalvos geresnę ir patikimesnę baudimo tvarką“, teismas savo nuožiūra nurodė Joną Gaučą ir Adomą Rensį plakti visus metus rykštėmis, kiekvieną sekmadienį suduodant po šimtą kirčių⁴⁵. Simonui Gaučiui tokia pat bausmė turėjo būti taikoma pusę metų. Tačiau tai buvo tik dalis bausmės, kurią atlikus pirmieji du turėjo būti įkalinti iki gyvos galvos Podolės Kamenecėje, o trečiasis – Vilniaus rotušės kalėjime dvylikai metų. Vis dėlto sprendime numatyta galimybė kaltinamiesiems apskritai išvengti kalėjimo – Tribunolas leido bet kuriam kariuomenės daliniui (*pułkowi*) priimti juos visus į karinę tarnybą, tačiau dezertyravimo atveju bet kurio asmens pareikalavimu Jonui Gaučiui ir Adomui Rensiui turėjo būti įvykdyta mirties bausmė, o Simonas Gaučas įkalinamas iki gyvos galvos⁴⁶. Sprendimas iš tikrųjų buvo kontroversiškas tiek teisės, tiek Apšvietos idėjų

asmenų riksmus, o vėl prisiartinęs matė ant žemės „be gyvybės ženklų“ gulėjusį berniuką. Pastarajam Jonas Gaučas buvo vieną kartą sudavęs lazda ir kūną įmetęs į šalią tekančią Šušvės upelį, o Boruchas Abramavičius buvo abiejų „mirtinai“ užkapotas kirviais. Pirklio kūnas taip pat buvo įmestas į upelį, o vežimas su prekėmis paslėptas miške, *ibidem*, b. 19505, l. 204–213v (1791 m. kovo 1 d. Raseinių pilies teismo sprendimas).

⁴⁴ Tiesa, šiuo atveju gana keista, kad sprendime (kurį žinome tik iš įrašo prie ieškinio šaukimų registravimo knygoje) nepažymėta, kaip buvo nustatytas kaltinamųjų amžius. Buvo tiesiog nurodyta, kad ieškovai nepateikė kaltinamųjų krikšto metrikų ir kitų įrodymų, kurie patvirtintų juos buvus pilnamečius, t. y. jų pilnametystę turėjo įrodinėti ieškovai, o ne atvirksčiai. Be to, tai buvo naujas įrodymas byloje, taigi ne visai aišku, ar jį teismas turėjo atsižvelgti. Pirmos instancijos teisme kaltinamieji pateikė tik šiuos pasiteisinimus: minėjo TLS XI sk. 29 str., kuris mirties bausmę numatė tik vienam iš žudikų, taip pat stengėsi sumenkinti nusikaltimą kaip nukreiptą prieš žydus ir apeliavo į valstiečių neišprusimą (*próbując małość występku jako nad żydami dokonanego, zwłaszcza bez poruszających do tego dzieła pobudek, lecz tylko z nieprzytomnego na dalszość konsekwencyjów umysłu i prostoty*). Tačiau Raseinių pilies teismas šiuos pasiteisinimus atmetė: *życia ludzkiego szacunek w każdej szanowany osobie nie może bez użmy prawa natury i prawa Boskiego żadnemu z ludzi gwałtownie i niesprawiedliwie być odejmowany. Ogólność więc tego prawa jest rękojmią chrześcijanowi, żydowi i każdemu z ludzi, że życia i majątku swojego przed wszelką uzurpacją pewnym i bezpiecznym być może, ibidem*.

⁴⁵ Bausmė turėjo būti vykdoma nuo 1791 m. gegužės 1 d. Krakių miestelio turguje, pradedant procedūrą keturioliką valandą, *ibidem*, b. 2367, l. 14, 13v, 14v–15v, 12 (1791 m. balandžio 4 d. Tribunolo sprendimas).

⁴⁶ Nustatytu metu bausmė vykdyti nepradėta. Valstiečių šeimininkas Pajūrio tijūnas Juozapas Terebešas teisinosi, jog sprendimui vykdyti nebuvo tinkamos vietos: Krakių miestelis esą priklauso Žemaitijos vyskupui Steponui Giedraičiui, kuris sprendimo vykdyti neleidžia. Nors Tribunolas bausmės už pasipriešinimą sprendimo vykdymui neskyrė, jį vykdyti (pradedant liepos 3 d.) nurodė tose pačiose Krakėse, atskirai uždrausdamas vyskupui daryti tam bet kias kliūtis, *ibidem*, b. 184, l. 83–86v (1791 m. birželio 4 d. Tribunolo sprendimas).

požiūriu⁴⁷. Faktiškai teismas nesirėmė beveik jokiais galiojančiomis teisės normomis, taikė įstatymuose nenumatytas sankcijas, numatė sąlygas jų išvengti ir dar naujas sankcijas už tikėtinus nusizengimus ateityje. Kūno bausmės Apšvietos filosofai laikė nehumaniškomis ir prieštaraujančiomis žmogaus prigimčiai⁴⁸.

Sunku be išlygų kalbėti apie labai ryškias tendencijas, nes tuo pat metu netrūko ir atvirkštinių pavyzdžių, kai Tribunolas patvirtindavo mirties nuosprendį neieškodamas lengvinančių aplinkybių ar nepakankamai kritiškai vertino įrodymus ir kaltinimų pagrįstumą. Štai 1791 m. Tribunolas svarstė apeliaciją dėl Gardino pilies teismo 1791 m. gegužės 20 d. sprendimo, kuriuo Steponas Mručekas ir jo meilužė Magdalena buvo nuteisti mirties bausme už pastarosios vyro, kuris juos užtikio 1790 m. naktį iš spalio 12 į 13 d. kluone, pasmaugimą. Mručekas įrodinėjo, jog Blažys Babičius buvo nužudytas ginantis (*mając w pierwszym baczeniu naturalne i cywilne prawo bronić życia swego*), tačiau teismas tokio priekaišto nekomentavo ir nurodė abu kaltinamuosius nukirsdinti Gardino turguje „įprastoje vietoje“⁴⁹. 1790 m. Tribunolas patvirtino Kauno pilies teismo 1788 m. gegužės 8 d. priimtą sprendimą, kuriuo Virbalio žydas Lozorius Zelmanavičius buvo pripažintas kaltu dėl dviejų mažamečių miestiečių – Barboros Zabielavičiūtės ir Rozalijos Novickaitės – nužudymo, ir skyrė jam mirties bausmę. Kaltintojams buvo nurodyta prisiekti, kad žydas 1784 m. birželio 25 d. pagrobė mergaites, o jas nukankinęs kūnus užkasė Virbalio miestelio turguje (jų kūnai buvo surasti liepos 11 d.), taip pat „ant mergaičių kūnų buvo dūrimo ženklai, o žaizdos apdėtos kalkėmis ir tai padaryta neatsitiktinai, bet sąmoningai, Zabielavičiūtės galva buvo nupjauta įrankiu, o ne nukąsta prisiraususio šuns“, taip pat kad Lozorius šunį, kuris esą „pajuto“ žemėje buvusius kūnus ir tris dienas ją rausė, vaikė nuo kapavietės, o vėliau davė pinigų „šauliui“, kad šis šunį nušautų. Taip pat įsakyta prisiekti, jog duobė (*dół, loch*), kurioje rasti negyvi vaikai, nebuvo tokia didelė, kad aplinkui ją buvusios („kabėjusios“) žemės būtų galėjusios „užgriūti ir užmušti“. Kaltinimas buvo gana abejotinas, žydo ponas (LDK rūmų maršalka Ignotas Potockis) įrodinėjo, jog vaikai žuvo užgriuvus žemėms,

⁴⁷ Beje, pilnas teisinių paradoksų buvo ir 1773 m. rugpjūčio 28 d. Seimo teismo priimtas asmenų, susijusių su ATR valdovo Stanislovo Augusto pagrobimu, bylos sprendimas, kuriame šalia humanistinių Apšvietos apraiškų galima aptikti daug griežtos Viduramžių teisės elementų, *Affek M. Związki polsko-włoskie w naukach prawnych* (1764–1795), s. 128.

⁴⁸ *Lityński A. Między realizmem a utopią. Rzecz o humanitarystach oświecenia*, s. 235–236.

⁴⁹ LVIA. F. SA, b. 2368, l. 48, 47v, 48v–49; b. 184, l. 131–132 (1791 m. birželio 24 d. Tribunolo sprendimas). Nurodytu metu sprendimas įvykdytas nebuvo. Liepos 2 d. ieškovų valstiečių (Jurgio, Pranciškaus ir Kasparo Babičių) ponas LDK didysis maršalka Ignotas Potockis dėl to apskundė Tribunolo kaltintoją, tačiau šis teisinosi, jog sprendimo įvykdyti neleido minėti pavaldiniai, kurie atėmė sprendimą ir pasmerktiesiems dovanojo gyvybes, o pats jis esą nieko padaryti negali, *ibidem*, b. 727, l. 18, 19. Galutinė bylos baigtis nežinoma.

be to, minėjo, jog miestelėnai konfliktavo su žydais, o atsitikimą išnaudojo kaip progą su jais susidoroti⁵⁰.

Grijtant prie Tribunolo sprendimais 1790–1792 m. skiriamos laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės, reikia pažymėti, jog tokios bausmės LDK įstatymai nenumatė. Apskritai, ATR įstatymuose tokia bausmė buvo įteisinta tik 1791 m., kai ją leista taikyti už veikas, klasifikuotas kaip nusikaltimai tautai ir valstybės išdavystė⁵¹. Tačiau postūmį taikyti šią bausmę davė jau minėtas 1782 m. sausio 11 d. Nuolatinės Tarybos universalas, kuris nurodė visus kalinius, kuriems teismai būtų skyrę nuo kelių mėnesių iki gyvos galvos laisvės atėmimo bausmes, siųsti į Podolės Kamenecę esantį kalėjimą⁵². Pasirodžius universalui žemesniųjų teismų praktikoje pasitaikė situacijų, kai kaltinamųjų advokatai pareikalavo vietoj mirties bausmės skirti įkalinimą iki gyvos galvos. Vienas toks atvejis 1783 m. buvo Kaune. Magistrato teisme teisiant žmogžudžius, jų advokatas pareikalavo remtis universalu, o teisėjai, nežinodami, kaip elgtis, paprašė Nuolatinės Tarybos išaiškinimo. Buvo gautas atsakymas, jog mirties bausmė nėra panaikinta, tačiau esą ją anksčiau teismai skirdavo ir dėl to, kad nebuvo sąlygų ilgalaikiam kalinimui. Naujasis universalas esą suteikė teisėjams laisvę pasirinkti⁵³. Toks paaiškinimas buvo gana abejotinas teisiniu požiūriu, nes nebuvo įstatymų, kurie būtų leidę pakeisti mirties bausmę į kalinimą iki gyvos galvos. Nors Nuolatinės Tarybos universalas tokių teisinių santykių sukurti negalėjo dėl paprastos priežasties – ši institucija neturėjo teisės priimti įstatymus (tai buvo išimtinė ATR Seimo prerogatyva), jau netrukus bylininkai pradėjo prašyti tokią bausmę skirti⁵⁴, o pirmos instancijos bajoriškieji teismai – ją taikyti⁵⁵.

⁵⁰ Įdomu, jog kaltintojai buvo paminėję žydų *balamutne obrzǎdki* (ibidem, b. 2366, l. 3–7), tačiau dėl nežinomų priežasčių kaltinimas ritualine žmogžudyste aiškiai suformuluotas taip ir nebuvo (galbūt ir todėl, kad anksčiau bandymai kaltinti ritualine žmogžudyste Tribunole buvę nesėkmingi, žr. Stankevič A. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII a. II pusėje: bajoriškosios teisės raiška. Daktaro disertacija. Vilnius, 2013, p. 322.

⁵¹ Adamczyk T. Problem kary i jej rodzaju w ustawach sejmowych w Polsce XVIII wieku // Z dziejów prawa. T. 6. 2005, s. 66; VL. T. 9, p. 244–245 (1791 m. gegužės 28 d. priimtas įstatymas).

⁵² Zbiór rezolucyi Rady Nieustaiącey potrzebnych do wiadomości juryzdycyi sądowych y obywatelów oboygą narodów, od Seymu 1778 do Seymu 1782 roku zebrany. Cz. 1–2. Warszawa, 1780–1784, s. 296–297 (nr 250).

⁵³ Zbiór rezolucyi Rady Nieustaiącey potrzebnych do wiadomości juryzdycyi sądowych y obywatelów oboygą narodów, od Seymu 1782 do Seymu 1784 roku zebrany. Warszawa, 1786, s. 86–87 (nr 166).

⁵⁴ Pavyzdžiui, 1789 m. Teresė Šiškienė paprašė „išsigimusį“ ir ją terorizavusį savo sūnų (minėta, jog vyras motiną muša, reikalauja pinigų alkoholiui ir grasina) pašalinti iš vaznio pareigų ir nubauti „mirties bausme nukirsdinant arba išsiųsti iki gyvos galvos į Podolės Kamenecą“, LVIA. F. SA, b. 180, l. 268–269v; Juozapas Korfas reikalavo pašalinti iš pareigų ir skirti įkalinimo iki gyvos galvos bausmę Vilniaus pilies teismo kaltintojui Aleksandrui Stacevičiui už

Humanitarų mokyklos atstovų darbuose laisvės atėmimo bausmė buvo labiausiai rekomenduojama represijos priemonė, kuri, pasak Apšvietos filosofų, visiškai atitiko bausmei keliamus uždavinius⁵⁶. Tačiau LDK įstatymai (pirmiausia TLS) ilgos trukmės laisvės atėmimo opcijos nenumatė. Juose dominavo vadinamosios kalėjimo aukštutiniame arba žemutiniame bokšte bausmės. Pirmoji bausmė apskritai su šiuolaikine kalinimo samprata neturėjo daug bendro – buvo susijusi su reikalavimu praleisti tam tikrą laiką konkrečioje (dažniausiai pilies) teritorijoje – bokšte, pilyje, teismo arba kitame pastate (kartais netgi smuklėje). Antroji bausmė buvo nepalyginti sunkesnė ir numatyta skirti už baudžiamuosius nusikaltimus – nuteistieji turėjo kalėti žemėje po pastatu išraustoje duobėje⁵⁷, kurioje neturėjo būti langų, kaminų ir netgi laiptų (kalinys į ją turėjo būti nuleidžiamas virvėmis). Toks kalėjimas dažnai lygintas su mirties nuosprendžiu, o bajorijai jame kalėti skiriama tik pavieniais atvejais⁵⁸. Beveik visais mums

tai, kad šis paleido mirties bausme (byloje dėl neofitės Magdalenos Kvetkovskos nužudymo) nuteistus žydus ir nepalaikė jiems kaltinimo Tribunole (ibidem, b. 182, l. 338–356v, 1790 m. liepos 24 d. Tribunolo sprendimas). Beje, vėliau ir pats J. Korfas iš teismo proceso pasitraukė (greičiausiai taip pat žydų papirktas), dėl to pagrindiniu kaltintoju procese turėjo tapti priešais pagalbininku pasirinktas Jokūbas Sulickis, ibidem, b. 2368, l. 27–27v, 28v (1790 m. rugsėjo 1 ir 22 d. Tribunolo sprendimai); b. 2366, l. 7v–8, 10 (1790 m. spalio 30 d. Tribunolo sprendimas).

⁵⁵ Štai 1782 m. kovo 28 d. Vilniaus pilies teismo ataskaitoje Nuolatinei Tarybai minėta, jog tuo metu penki asmenys buvo nuteisti kalėjimo iki gyvos galvos, o dar keturi – laisvės atėmimo nuo trijų iki dešimties metų bausmėmis, Archiwum Głównie Akt Dawnych. F. Tzw. Metryka Litewska. Dz. VII, b. 89, l. 532. Taip pat galima paminėti kelis atvejus iš Tribunolo praktikos: Breslaujos pilies teismas 1786 m. balandžio 11 d. sprendimu Petruui Tepleriui už dalyvavimą triguboje žmogžudystėje skyrė laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, kurią šis turėjo atlikti Podolės Kamenecėje (LVIA. F. SA, b. 861, l. 83v–88); 1788 m. gegužės 8 d. Kauno pilies teismas tokią pat bausmę buvo skyręs dviejų mergaičių žudiku pripažinto Lozoriuso Zelmanavičiaus motinai Henai Zelmanavičienei (ibidem, b. 2366, l. 3–7, Tribunolas, neradęs moters kaltės įrodymų, ją išteisino); Polocko pilies teismas kalėjimo iki gyvos galvos bausmę 1792 m. sausio 24 d. sprendimu buvo skyręs Teklei Simonavičiūtei (*Szymonowiczówna*) už tai, kad Minsko vaivadaitienei Cecilijai Žabienei (*Żabina*) padavė vaistų. Beje, Tribunolas moterį nuo šios bausmės atleido, leidęs prisiekti, kad nežinojo, jog jos duoti milteliai „sveikatai pataisyti“ buvę nuodai, tačiau vis tiek jai skyrė šešių savaičių rekolekcijas vienuolyne (*u panien miłosiernych wileńskich*), o paskui nurodė ketverius metus tarnauti savo ponai neatlygintinai, ibidem, b. 2366, l. 30v, 31–32, 28v (1792 m. vasario 27 d. Tribunolo sprendimas).

⁵⁶ Adamczyk T. Problem kary i jej rodzaju w ustawach sejmowych w Polsce XVIII wieku, s. 65.

⁵⁷ TLS XI sk. 29 str. (Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego, s. 342–343) nustatė, jog žemutinis kalėjimas turėjo būti šešių sieksnių gylio, o 1726 m. konstitucija minėjo dvylikos uolekčių matą (VL. T. 6, p. 247).

⁵⁸ Vienas tokių retų atvejų pasitaikė 1765 m. Tų metų gegužės 17 d. LDK Generalinės konfederacijos sprendimu Vilniaus žemutiniame kalėjime bausmę atliko Rožė Piščalova. Iš birželio 28 d. LDK kariuomenės leitenanto Dominyko Piščalos skundo sužinome, jog kalinė išėdavo iš kalėjimo, pas ją lankydavosi aukštutiniame bokšte kalėjimo bausmę tuo metu turėjęs atlikti Ilarijus Dausinas, o vėliau ir Stanislovas Butkevičius – LVIA. F. SA, b. 516, l. 56–57.

žinomais atvejais žemutinio bokšto kalėjimai buvo ypač prastos būklės statiniai ir kalinimas juose kėlė pavojų ne tik sveikatai, bet ir gyvybei⁵⁹. Kiek geriau veikė įgulų ir rotušėse buvę kalėjimai, dažniausiai skirti nusikaltėliams iš žemesniųjų luomų. Leidus kalinius siųsti į Podolės Kamenecą, kalėjimų trūkumo problema iš esmės išspręsta nebuvo, nes praktikoje neveikė nugabenimo į kalėjimą mechanizmas ir buvo neaišku, kas tokius kalinius turės išlaikyti. Tai ypač ryškiai atsiskleidė Liudviko Steckevičiaus proceso metu. Tribunolas įsakė ieškovams (Marijai Korozienei ir jos vaikams) per du mėnesius nuo teismo sprendimo pasirūpinti Steckevičiaus nugabenimu į bausmės atlikimo vietą⁶⁰. Tačiau bylininkų situacija, kai reikėjo skirti lėšų asmeniui transportuoti, o vėliau galbūt ir jam išlaikyti, nežavėjo. Tribunolas 1790 m. liepos 31 d. turėjo prašyti Karo komisijos išduoti nurodymą (*ordynans*), įpareigojantį kariuomenę nugabenti kalėjimo iki gyvos galvos bausmę nuteistą Liudviką Steckevičių į Podolės Kamenecą⁶¹. Tų pat metų rugpjūčio 14 d. jau Steckevičius reikalavo, kad ieškovai Korozos duotų jam pinigų maistui, tačiau Tribunolas tuomet tiesiog leido kalinį panaudoti visokiems darbams⁶². Baigiantis kadencijai, rugsėjo 30 d. kalinys buvo perduotas Gardine apsistojusiam kariuomenės daliniui, tačiau dar po metų L. Steckevičius vis dar saugotas Gardine, o jo skundą, kad ieškovai nevykdo teismo sprendimo perkelti jį į Podolės Kamenecą ir neskiria pinigų maistui (kartu apskritai prašydamas būti paleidžiamas), Tribunolas, pakartotinai leidęs jį naudoti įvairiems darbams, atmetė⁶³. Faktiškai apskritai neturime duomenų, ar bent vienas nuteistasis iš LDK buvo nugabentas atlikti laisvės atėmimo bausmės į šį valstybės pakraštyje buvusį kalėjimą.

Be to, pasirodo, į žemutinį kalėjimą vedė laiptai, kuriuos kaltintojas pareikalavo išmontuoti (*o demolowanie schodów i piątrów w wieży in fundo*) – ibidem, b. 662, l. 11v–12. Į šį skundą Tribunolas atsakė, jog „jokie sprendimai nepateikus įrodymų ir be bylos nagrinėjimo negali būti priimami“, ir patarė pasipriešinimo sprendimui faktą įrodinėti teisme – ibidem. Tų pat metų rugpjūčio 31 d. D. Piščala vėl skundėsi, kad nuteistoji išeina pasivaikščioti *po ogrodach i kolo Wilenki* – ibidem, l. 22.

⁵⁹ Štai Stanislovas Kiersnovskis Tribunolo buvo nuteistas kalėti dvylika savaičių žemutiniame bokšte Naugarduko pilyje, tačiau nurodytu metu (1769 m. gegužės 9 d.), baimindamasis dėl savo gyvybės, ir jį neatsisėdo. Jis padarė pareiškimą, kuriame teigė: „Tame bokšte negalima jokiū būdu kalėti, bausmei atlikti jis nėra saugus, užverstas įvairiais griuvėsiais ir akmenimis, jame primėtyta dvėsėnos, iš vidaus iš visų pusių griūna plytos ir akmenys, o prie pat skliauto ir virš jo seno mūro plytos ir akmenys taip pavojingai palinkę, kad vėjui papūtus, arba ir pačios, gali į šitą duobę įkristi“, ibidem, b. 670, l. 25v. Nedaug geresnės būklės buvo ir kiti LDK teritorijoje (netgi pačiame Vilniuje, plg. 1774 m. birželio 7 d. Žagarės seniūno Urbono Nornickio pareiškimą Tribunole, b. 677, l. 8) buvę žemutinio bokšto kalėjimai.

⁶⁰ Ibidem, b. 2368, l. 2v, 2, 3v–5.

⁶¹ Ibidem, b. 725, l. 42v.

⁶² Ibidem, l. 49v.

⁶³ Ibidem, l. 94; b. 727, l. 38–38v (1791 m. rugsėjo 12 d. Tribunolo sprendimas).

Vilhelmo Jakoleto žudikai ir Simonas Gaučas turėjo būti išlaikomi iš jų pačių darbo panaudojant juos viešiesiems darbams⁶⁴, tačiau tai nebuvo Apšvietos filosofų idėja, o praktikuojama jau XVII a.⁶⁵ Resocializacinių kalėjimo funkcijų, apie kurias diskutavo XVIII a. teisės teoretikai, realizavimo Tribunolo teismo praktikoje beveik nepastebime. Beje, nusikaltėlio pasitaisymo koncepcijos, analizuodamas XVIII a. ATR priimtus įstatymus, neįžvelgė ir lenkų mokslininkas Tomaszas Adamczykas⁶⁶. Paminėtinas vienas tokių retų atvejų, buvusių 1787 m., kai Lenkijos sekretorius Granovskis į Tribunolo kalėjimą atidavė kažkokį Kviecinskį, apkaltinęs jį buvus lošėją kortomis ir apsimetėlį – šis pasivadindavo kitų asmenų vardais, titulais, rėmėsi suklastotais įgaliojimais, dažnai keitė apsistojimo vietą. 1787 m. balandžio 13 d. Tribunolas konstatavo, kad kiti (neįvardyti) kaltinimai nebuvo įrodyti, o kalinimu jis jau buvo nubaustas už savo padarytus nusikaltimus ir tai „ateityje gali tapti akstinu pataisyti savo elgesį“. Kviecinskį nurodyta paleisti, grąžinti jam jo daiktus ir įpareigoti panašių „įtartinių poelgių“ nebedaryti⁶⁷. Tiesa, tokia teismo malonė buvo veikiau nulemta praktinių sumetimų, nes, baigiantis teismo kadencijai, kalinius saugojęs kariuomenės dalinys buvo paprašęs nurodymų dėl jų perdavimo kitoms įguloms.

Kokias išvadas galima padaryti iš pateiktos medžiagos? TLS kruopščiai vardijo konkrečius baudimo už nužudymus atvejus, tačiau praktiniame gyvenime veikė įvairūs veiksniai, be to, keitėsi pati visuomenė, galiausiai ATR pradėjo plisti humanitarų idėjos, susijusios su baudžiamosios teisės reforma. Vis dėlto iki XVIII a. dešimto dešimtmečio jų poveikio teismų praktikai nematome, o TLS įtvirtintų normų netaikymas buvo susijęs su kitais faktoriais, tarp jų konkrečių įtakingų asmenų užimta pozicija ir jų įtaka visuomenėje. Iš sprendimų teksto visuomet matome, kad bausmės tikslas – atgrasyti potencialius nusikaltėlius, o humanistinė nusikaltėlio perauklėjimo idėja faktiškai realizuota nebuvo. Bet kokiu atveju paskutinio XVIII a. dešimtmečio pradžioje galime pastebėti teigiamų, nors ir ne visada nuoseklių, Tribunolo teisėjų ir pačios bajoriškosios visuomenės pasaulėžiūros pokyčių. Kai kurios Apšvietos humanitarų idėjos vis dėlto buvo pritaikytos Tribunolo sprendimuose, o norint geriau atskleisti jų raišką LDK visuomenėje, būtina išplėsti šaltinių bazę – įtraukti į ją žemesniųjų teismų archyvų medžiagą.

⁶⁴ Ibidem, b. 2366, l. 22–23, 20v–21v, 19v; b. 2367, l. 14, 13v, 14v–15v, 12.

⁶⁵ *Lityński A.* Między realizmem a utopią. Rzecz o humanitarystach oświecenia, s. 243–247.

⁶⁶ *Adamczyk T.* Problem kary i jej rodzaje w ustawach sejmowych w Polsce XVIII wieku, s. 59–73.

⁶⁷ LVIA. F. SA, b. 715, l. 65.

MURDER CASES IN THE LEGAL PRACTICE OF THE SUPREME TRIBUNAL
OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN THE SECOND HALF
OF 18TH CENTURY

Adam Stankevič

Summary

The article analyses the punishments that were imposed by the most important court of the Grand Duchy of Lithuania – the Supreme Tribunal – in the second half of the 18th century on the people who were sentenced for committing premeditated murders. The aim of the analysis was to disclose to what extent the judicial practice was based on the working legal acts and what was the influence of the ideas of philosophers of the Age of Enlightenment in the area of the criminal law. The Supreme Court in the second half of the 18th c. judged almost thirty of such cases; only two of them were judged in the Court of the First Instance and the rest in the Court of Appeal Instance. Until the beginning of the last decade of the 18th c., murderers were administered the death sentence provided for in the third Statute of Lithuania and supplementary laws (particularly of 1726). There occurred two exceptions: 1) in 1766 the soldier Jerzy Kwiatkowski was exempted from the death sentence most probably because of the low social status of the murdered (the victim was a mentally disrupted Jewish girl); 2) in 1776, Stanisław Gzowski (accused of the murder of Zofia Scypionówna) was exempted from the death sentence because, while waiting for the hearing of the case, he had been imprisoned for four years and for the most time chained. There are no doubts that in both cases the judgments, contrary to the law, were determined by the position taken by the influential people. In the judgments made by the Supreme Court in 1790–1792, one can already see a manifestation of the ideas of philosophers of the Age of Enlightenment, as more and more frequently the murderers, instead of the death sentence, received life imprisonment. This was quite problematic as the laws did not provide for this kind of punishment; besides, the mechanism of escorting the sentenced to the prison which usually was on the outskirts of the Commonwealth of the Two Nations did not function in practice. However, these kinds of judgements were an important indication of the changes taking place in the outlook of the Supreme Court judges and the noblemen society.